

crkva u svijetu

POVIJESNI PRILOG

DUHOVNA KULTURA HRVATA U SRIJEMU

Juraj Lončarević

Područje duhovne kulture hrvatskog naroda u Srijemu bilo je do sada posve neistraženo i zapostavljeno, premda je ono najvažnije kad želimo razmotriti i utvrditi opstojnost, stvaralaštvo i kulturnu nazočnost našega življa na tom području. Zbog naših vlastitih propusta, moglo se dogoditi da se zaboravi na povijesne činjenice o starosjedilaštvu Hrvata u Srijemu koji su ovdje tijekom stoljeća stvarali i formirali svoju duhovnu tradiciju i fizionomiju, živeći tu, dakako, uz ostale narode koji danas postavaju Srijem, ili koji su opet u njega dolazili u prošlosti kao osvajači.

Državna organizacija Srijema, iako u prošlosti često prekidana, čvrsto je bila vezana uz hrvatsku državnu upravu, odnosno uz upravu onog naroda koji je vladao teritorijem Panonske Hrvatske s kojom je Srijem još za Franaka, koji mu dadoše samoupravu, stupio u neraskidivi savez, i to još u 8. stoljeću. Mijenjajući poslije toga tri gospodara (Mađare, Bugare i Bizant), Srijem dolazi 1102. pod upravu hrvatsko-ugarskih kraljeva, pod kojima ostade sve do dolaska Turaka 1526.

Kad je počelo tjeranje Turaka iz naših zemalja, dodijeli 1698. Leopold Srijem grofu Odescalchiu koji je imao sjedište u Iloku. 1689. ponovno je uređena Srijemska županija, a kad je 1718. oslobođen i takozvani Donji Srijem, taj je teritorij podijeljen između Austrije i Hrvatske. Kraiški je dio Srijema, južno od pruge Vinkovci, Indija i Petrovaradin pripao vojnoj krajini, dok je ostali dio za Marije Terezije 1745. ujedinen sa Slavonijom i podređen hrvatskoj vladi, usuprot mađarskom presizanju. 1848. god. stvara se Srpska Vojvodina u okviru Hrvatske. Kad je ona 1861. ukinuta, dolazi Srijem opet pod Hrvatsku. Isto se tako i Krajina po ukinuću njoj priključuje. Tada je stvorena Srijemska županija koja je tek 1922. za stare Jugoslavije ušla u Srijemsku oblast.

To su povijesne činjenice o Srijemu u prošlosti. Dakako, teritorijalnu integraciju Srijema u prošlosti s Hrvatskom prati isto takva integracija

i na crkvenom polju. Kad je Srijem poslije 1180. postao županija, istodobno se obnavlja njegova biskupija u Banoštru, tako da je taj teritorij bio ujedinjen i državno i crkveno.

Međutim, sama Srijemska biskupija starijeg je datuma. Njezin se osnutak veže uz najranije doba kršćanstva. Osnovao ju je Andronik, učenik sv. Pavla. Bila je zastupljena 325. god. na općem saboru u Niceji. U 4. je stoljeću uzvišena na metropoliju. 441. preživljava Hune, a u drugoj polovici 6. stoljeća dočekuje naše pretke koji se naseljavaju na ruševine Sirmija koji su opustošili Avari. Titularno je bio nadbiskup Mitrovice i sv. Metodije, koji je inače stolovao u Moravskoj. Srijemsku su crkvenu organizaciju uništili Mađari koji to područje podvrgavaju pod upravu Kaloče. Neprekinutu religioznu tradiciju katolicizma na tom terenu nije teško dokazati i onda ako se primjeri uzmu posve nasumce. Tako, ako uzmemo, primjera radi, samo mjesto Mitrovicu u Srijemu, onda ćemo se uvjeriti da ona svoj osnutak veže uz samostan sv. Dimitrija od kojeg potječe i njezino ime. Samo je mjesto osnovano u 11. stoljeću. Kada je samostan u 13. st. opustio, on je, zahvaljujući benediktincima, opet oživio u 14. st. kada susrećemo naziv mjesta Villa sancti Demetrii (1388). Turci su taj samostan spalili 1521. godine.

Dakako da tragovi katoličke crkvene organizacije iz najranijih povijesnih dana prirodno moraju upućivati na narod kojem je ona bila namijenjena. Budući da su osim Mađara još samo Hrvati bili katolici, mi na taj način ustanovljujemo i Hrvatsku duhovnu tradiciju toga područja.

Činjenica je da mnoga mjesta svoje postojanje, a i osnutak, zahvaljuju upravo samostanima u Srijemu. Takav je slučaj s Irigom, koji se prvi put spominje 1225. kad je u njemu osnovan pavlinski samostan. To je mjesto bilo u 18. stoljeću jedno od najvećih u Slavoniji i Srijemu.

I prve škole u Srijemu vezane su isto tako za osnutak samostana, posebno benediktinskih. Još 1202. benediktinci imaju svoju opatiju Pres. Trojstva u Petrovaradinu. Tu je postojao i cistercitski samostan koji je osnovan 1203. Oba su samostana uništena u ratnim razaranjima, ali se benediktinski samostan 1237. ponovno obnovio, zaslugom kralja Bele. U 13. stoljeću imaju benediktinci svoje samostane još u Banoštru, Grugrevcima, Mandelosu, Nuštru i Mitrovici.

Škole koje su osnivali benediktinci imale su ovakvo ustrojstvo: prvo su bila pripremna odjeljenja ili predpriprava. Tu se učilo sricanje slova na osnovi Davidovih psalama, pa pisanje na voštane tablice, a onda i na pergamentu. Zatim bi došla škola tzv. »slobodnih vještina«, kojih je bilo sedam. One su se dijelile na dva tečaja: *trivijum* u kojem se uči gramatika, govorništvo i dijalektika, i kvadrivijum: računovodstvo, glazba, geometrija i zvjezdoznanstvo. Predavalo se, dakako, na latinskom.

Inače se samo osnivanje škola vezuje uz dolazak Srijema ponovno pod austrijsku vlast nakon Požarevačkog mira. Jedna od najstarijih hrvatskih škola u Srijemu, bila je ona franjevačka, koja je osnovana 1708. u Petrovaradinu. Nju su isusovci pretvorili u javnu školu 1726. Ipak se još starijom školom od spomenute smatra ona u Sr. Kamenici od 1750.

do 1753. godine. Kamenica se ujedno drži za treću župu po starosti u Srijemu, jer je osnovana 1223, a obnovljena nakon Turaka 1746. godine.

Poslije petrovaradinske, osnivaju se škole i u drugim mjestima Srijema u kojima živi hrvatski živalj: u Sr. Karlovcima, Bežaniji, Zemunu, a 1750. i u Mitrovici za hrvatsku i njemačku djecu, ali su u nju išli i Srbi. Ta je škola u stvari bila otvorena za djecu vojnih činovnika, pa je nastavni jezik bio njemački, dok se hrvatski jezik učio kao jedan predmet. I njemačke, kao i poslije mađarske škole, nastojale su odgajati poslušne vladine činovnike. Tomu su se Hrvati posebno suprotstavili. Poslije jedne takve akcije bila je osnovana u Mitrovici osnovna škola za hrvatsku djecu uz samu kaznionicu, a u radu su pomagali i sami kažnjenici.

U mnogim su se akcijama za očuvanje narodne kulture i samobitnosti Hrvata u Srijemu isticali i svećenici. Poznata su bila dva katolička svećenika iz Mitrovice: Živko Odžić i Šimun Džokić. Živko Odžić, mitrovački kapelan ili duhovni pomoćnik Džokićev, bio je jedan od osnivača Srpske družine (1885) u Mitrovici, najstarijeg pjevačkog društva u Srbiji. Odžić nije bio poćudan tadašnjim vlastima koje su ishodile njegovo premještanje u Kukujevce. Narod se nije mogao pomiriti i pisao je biskupu Strossmayeru da ga povrati, ali bez uspjeha.

Ako ostanemo kod Mitrovice, možemo spomenuti druge svećenike koji su svojim radom zadužili ne samo to mjesto nego imaju značenje za razvoj hrvatske kulture uopće.

Za župnika Karla Pavića koji se inače bavio i književnim radom i pisao na latinskom, otvorena je u Mitrovici nova katolička crkva 1811. god. I danas djeluje ta crkva skladno iako je nastala u periodu »Aufklärung«, kad je za Josipa II klasicizam morao služiti samo praktičnoj svrsi.

Kad je 1822. župnik Pavić ostavio Mitrovicu, u nju dolazi iz Vinkovaca župnik Stanić koji je počeo pisati *Kroniku* Mitrovačke župe, koja poslije njega nije više nastavljena. Župnik Stanić je podigao i *Kalvariju*, mjesto križnog puta, staru još keltsku prajezgru budućeg grada Sirmija, koja danas stoji posve zapuštena na veliku sramotu onih koji bi se morali o tome brinuti. Današnji nemar za to mjesto može se tumačiti samo potpunim nepoznavanjem njegova značenja, što se opet ne bi moglo reći za katoličku župu u Mitrovici koja bi o tome morala voditi računa. Osim Kalvarije župnik Stanić otvara i novu bolnicu, a 1827. blagoslivlja i novu školu kraj stare župske kuće.

Značajan je na kraju bio i mitrovački opat Pavao Miler koji je vodio župu sve do 1902. Bio je pokretač i osnivač društva za proučavanje mitrovačkih starina. 1885. bio je jedan od osnivača Hrvatskog pjevačkog društva *Nade* koje je radilo tijekom cijelog razdoblja između dva rata.

Ako se sada vratimo ponovno na činjenicu da su mnoge znamenitosti koje su Hrvati tijekom svog života ostvarili ili podigli u Srijemu na znanstvenom i kulturnom području većini današnjih ljudi posve nepoznate, tada na svima nama ostaje velika obveza da barem u budućnosti tako više ne bude. Vidjeli smo nemar u pogledu Kalvarije u Mitrovici, mjestu koje poslije Zemuna i danas ima najveći broj hrvatskog življa, negdje oko 6000.

Kad bi se jednom sustavno otkrilo što je posve hrvatski narod dao na primjer na području umjetnosti Srijema, ne bi danas bila situacija takva da vojvodanske kulturne znamenitosti možemo nabrojiti na prste. To su obično i najčešće spominjani rimski lokaliteti Mitrovice, Gibraltar na Dunavu — Petrovaradin, manastir Hopovo u Fruškoj gori, nekoliko ikonostasa u Mitrovici i Karlovcima, primjeri srpskog crkvenog i svjetovnog rezbarstva, srpska sela u Banatu s ikonama iz 18. stoljeća i još poneka osamljena znamenitost. Pri tome još uvijek ostaje sve ono nepoznato što je hrvatski narod stvorio živeći na tom teritoriju. Istina, mnogo je toga danas uništeno, ne uvijek i ne samo zbog našeg nemara. Krivi su i Turci. Poslije njihova dolaska u Srijemu su ostale od 27 katoličkih crkava svega dvije: u Iloku i Kamenici.

Kad već spominjemo Kameničku crkvu, zanimljiva je njezina sudbina, jer nam može otkriti mnogo toga što je vezano za otkrivanje kulturnog udjela i doprinosa Hrvata na srijemskom teritoriju. Radi se ovdje o pravom biseru Srijema, o pravoslavnoj crkvi u Kamenici za koju je Strossmayer još tvrdio, da je prije toga bila katolička crkva. Katoličke se župe u Kamenici spominju, kako smo vidjeli, već u 13. i 14. st. po svjedočenju Antuna Vrančića, poslanika kralja Ferdinanda. Kamenica je već 1553. imala 150 kuća. Vrijednost te crkve je najbolje ocijenio Strossmayer kad je rekao da, pored Iloka na Dunavu, od nje nema ništa vrednije. Crkva održava prijelaz iz romanskog u gotski stil. U 18. stoljeću joj je nadodan toranj koji je samo nagrđuje. Predstavlja oblik latinskog križa. Na raskršću ima kupolu s dosta dugačkim prozorima. Tek je u 18. stoljeću dobila karakteristike bizantskog stila, kad je bila restaurirana, pa se zato misli da potječe iz razdoblja od 1742. do 1758. I ovdje su prekid u katoličkoj tradiciji učinili Turci. Nakon smanjenja katoličkog stanovništva na 15 obitelji, crkva je prešla u pravoslavnu crkvenu porabu, jer se srpsko stanovništvo, naprotiv, dolaskom Turaka počelo povećavati. O katoličkom karakteru te crkve govori jasno Strossmayer: »Čudnovato da smo mi svećenici u znanosti umjetnosti zaostali. Svećenici prisutni i jedne i druge Crkve zapleli bi se, pismenimi protokolima bi dokazali da je crkva građena mislim 1729, dočim jedini samo pogled na cijelu zgradu, osobito pako na fine ko od paučine izrešene prozore, dostatan je da se osvjedoči, da je zgrada iz 17. stoljeća.«

Dakako, još uvijek ostaje mnogo toga što smo ostavili po strani. Takav je slučaj i s crkvom u Moroviću, i to na njegovom groblju. Podigli su je templari, jedan od mnogobrojnih redova koji su živjeli u Srijemu. Crkva datira iz 1239. Na svu sreću ona je, za razliku od ostalih sakralnih objekata, dobro sačuvana. Za vrijeme Turaka bila je posve uništena. Bartol Kašić, papinski vizitator, spominje da je imala dva tornja. Ima romaničku apsidu, polukružnu kojoj je prigraden gotički brod s dva niza prozora i obrambeni zvonik s kvadratnim tlocrtom dolje, dok gore ima uske otvore u obliku križa. Crkva je inače od opeke, a kamen joj služi samo za arhitektonske detalje. Mnogi su takvi crkveni objekti imali u svoje doba daleko veće značenje no danas. Ne smijemo zaboraviti da je Morović bio u 15. stoljeću središte arhiđakonata koji je obuhvaćao 40 župa. Poslije se osniva i prepozitura pa su prepošti, imajući velike ovlasti, bili izravno podvrgnuti papi. Danas Morović ima samo 700 Hrvata-

-katolika, te nije ni čudo da je ovaj biser Srijema, crkva u morovičkom groblju, danas daleko manje značajan nego nekada. Uz morovičku crkvu vrijedno je ovdje napomenuti i gotičku crkvu u Lučicu kraj Lipovca u Srijemu. Potječe iz 14. stoljeća. Posvećena je sv. Luki. Građena je od opeke, opkoljena šancem i trostrukim završetkom. Tu je i kosi toranj crkve sv. Bartola u Mikanovcima, pa crkva u Babskoj kod Vukovara. Na Meraji kraj Vinkovaca podignuta je predromanička crkva iz 1100. s grbovima iz vremena Ladislava I i Kolomana. U Ivankovu susrećemo Bedemgrad iz 15. stoljeća, itd.

***

Ako bismo, nakon svega ovoga što smo iznijeli, i to više u ilustrativnom a manje u sustavnom obliku, željeli dati neki rezime, tada bismo mogli reći da i oni malo istraženi tragovi Hrvata u Srijemu nepobitno dokazuju da je naš čovjek još od najstarijih dana, tamo negdje od 8. stoljeća, razvio u sebi duhovnu pripadnost panonskom teritoriju, usprkos svemu što je u prošlosti na njemu znao doživjeti, a što je nemalo puta bilo suprotno njegovim osnovnim željama i težnjama da stvori na tom teritoriju normalne oblike svoga života i postojanja. Ugrožen često tijekom prošlosti u korijenima svoje gole biološke egzistencije, hrvatski narod u Srijemu nije nikada prestajao da iznova obnavlja ono što su drugi narodi mogli u miru činiti. Zato se baš duhovna slika jednog naroda u sadašnjosti i ne može razumjeti, ako se ne zna kakav je on imao razvoj u prošlosti.

NISAM HTJELA . . .

Emilija Kalajžić

Nisam htjela biti ni more ni zemlja
već kamen dalek od obale
koji valovi dodiruju uporno
nemirno, snažno,
blago, blago . . .

Željela sam da na tom kamenu čempres izraste!

Željela sam ljubiti

a nikog nije bilo

i ljubav se pretopila u bol

u crninu mojih očiju,

dodeš li, samo ti to mogu dati

ako se ne plašiš.